

ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ ТА БРИТАНСЬКОЇ НАРОДНОЇ БАЛАДИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

У дослідженні розглядається генетичний шлях зародження та формування народної балади, дається пояснення спорідненості сюжетів багатьох скандинавських і британських, французьких і шотландських, слов'янських балад та подається короткий екскурс у історію походження терміну «балада», збирання і вивчення в Україні та Великобританії.

Ключові слова: народна балада, генеза, збирання.

In the research the genetic way of the folk ballad birth and formation is considered, the connection of plots of many Scandinavian and British, French and Scottish, Slavic ballads is explained as well as a short excursus of the history of the term «ballad», collecting and studying the genre is given.

Key words: folk ballad, genesis, collection.

На сьогодні існує великий доробок учених, які розглядають українську народну баладу в слов'янському, а британську – в європейському контексті, проте в історії літератури та компаративістики ще немає комплексного порівняння розвитку української та британської народної балади, збирання та вивчення, дефініції жанру, тому спроба такого аналізу є актуальною.

Почувши слово «балада», пересічній людині передусім спадає на думку музичний твір, музика. Проте цей жанр поєднує у собі два компоненти: сам текст (слова) та мелодію. Отже дослідження баладного жанру знаходиться на перетині кількох наук: літературознавства, фольклористики та музикознавства. Для вчених-фольклористів та музикознавців мелодія визначає баладний метр (риму). Літературознавці ж більшою мірою зосереджуються на друкованих текстах. У 1969 р. Берtrand Бронсон (Bertrand Bronson), професор літератури і водночас

скрипаль, поставив у книзі «Балада як пісня» (“The Ballad as Song”) питання: «Коли балада не є баладою?» і особисто дав на нього відповідь: «Коли вона не має мелодії». Праця Бронсона змусила літературознавців розглядати баладу як цілісне явище. Хоча мотиви з часом живуть своїм життям, незалежним від будь-якої конкретної балади, та й звичай виконувати її під музичний супровід давно відійшов у минуле, саме співець може одразу вказати, де пропущено рядок, а де не вистачає кількох складів. Перші збирачі народних балад нехтували одним із аспектів, бо не занотовували «безглузді» на їхню думку рядки, які не містили у собі сенсу. Проте саме ці рядки, як правило, рефрени, слугували для кращого запам’ятовування тексту балади та для збереження мелодійності і ритму під час співу. Таким чином, записаний баладний текст слід розглядати як похідне явище акту виконання балади [19; 114-115].

Серед різних контровесійних проблем у вивченні баладного жанру, важливим, на нашу думку, є також питання автентичності народної балади, тобто, яка балада є справжньою, а не її імітацією. Необхідними умовами для виникнення та культивування народної балади вважали відсутність друкованого слова, культури читання (іншими словами неграмотність), усна передача від одного співця до іншого, із покоління до покоління, відсутність впливу цивілізації, міста та засобів масової інформації [15; 107]. Для певної частини вчених балади, створені після винайдення друкарського верстату чи написані з метою публікації, не належать до автентичної балади, а є їхньою імітацією [19; 114]. Таким чином, «імітацією» чи радше наслідуванням, творчим опрацюванням народної балади є англійський цикл про Робін Гуда, балади про незвичайні події, які створювали професійні співці з метою продажу на ярмарках. Ці види балад відносять до периферійних балад. Текст балади записували на одному боці величезного аркуша, з іншого боку вказувалася мелодія, під яку менестрелі пропонували виконувати баладу. Проспівавши баладу перед натовпом людей, вони пропонували купити цей плакат. Звідси походить ще одна назва периферійного виду балад -- «плакатна» чи «лубочна». До «імітацій» можна віднести і

літературну баладу, і ті балади, які український та британський народи продовжують складати і по-сьогодні, а збирачі—дослідники публікують у сучасних збірках.

У британській науці на позначення народної балади існує термін «традиційна балада» або «балада Чайлда». Ми не знаходимо схожої полеміки серед українських вчених на предмет «справжності» народної балади чи суворой визначеності умов її існування. До жанру народної балади ми зараховуємо як твори періоду Середньовіччя, так і ті, які народ створює у сучасних умовах, коли не можна уникнути впливу цивілізації.

Канонічними збірками народних балад в українській літературі прийнято вважати монографію О. Дея «Українська народна балада» (1986), Г. Нудьги «Українська балада» (1970); у британській: п'яти--томне видання Ф. Чайлда (Child) «Англійські та шотландські народні балади» (1882-1898), Г. Герульда (Gerould) «Традиційна балада» (1932). У своїй праці О. Дей опублікував каталог українських народних балад та визначив понад триста сюжетних версій української балади. Професор із Гарварду Френсіс Чайлд уперше видав своє зібрання у 1857-1858 роках, у якому подав усі версії відомих йому на той час триста п'яти британських балад із вступним коментарем до кожної із них. Після смерті Чайлда у 1896 р. професор Кітредж (Kittredge G.L.) відредагував останні частини його збірки, написав загальний вступ та здійснив повне видання колекції Чайлда [16; 145-146].

Отже матеріалом для компаративістичного вивчення жанру народної балади нам слугуватимуть збірки цих вчених. До того ж, як виявляється обом народам належить однакова кількість балад: понад триста українських та понад триста британських народних балад.

Слід зауважити, що на території Британії балада розвинулася лише на землях Англії та Шотландії, народам Ірландії та Уельсу цей жанр не притаманний. В Україні балада рівномірно поширена по усіх її регіонах.

Якщо третина із збережених британських балад має своїх двійників серед континентальних народних балад, а особливо серед скандинавських [15; 107], то українська балада генетично пов'язана із баладами інших слов'янських народів. Балада притаманна усім слов'янським народам: південним, східним та західним слов'янам. Об'єктивно, що великий пласт досліджень російських і українських вчених розглядає українську народну баладу у слов'янському контексті. До них належать праці М. Гайдая («Етичні й естетичні принципи у слов'янській народній баладі», 1978 та «Особливості розвитку слов'янської балади як жанру», 1983), Б. Путілова («Исторические корни и генезис славянских баллад об инцесте», 1964. та «Славянская историческая баллада», 1965), Н. Шумади («Сучасна пісенність слов'янських народів», 1981).

Спорідненість сюжетів романських та германських балад пояснюється тим, що балади Скандинавії беруть свій початок у Данії. Звідти вони поширювалися до Норвегії, Швеції, Ісландії, Фарерських островів. Далі – до Англії та Шотландії. Балади Британії, Скандинавії і Німеччини утворюють одну Північну групу (Nordic group) баладного мистецтва. Франція відіграла роль країни, яка здійснила вплив на розвиток датської балади. Тут французьку танцювальну пісню, яка у 12 ст. проклала собі шлях до Данії, підбирали до давніших скандинавських історій. Пізніше скандинавські історії балад здійснили мандрівку до Британії. Скандинавські поезії і легенди тісно перегукуються із темами шотландських образних балад (imaginative ballads), що пояснюється їх французьким походженням. Знаходимо спільні риси у зачині та стійких словосполученнях. Низка балад Скандинавії і Шотландії розпочинається із того моменту, коли прекрасна героїня сидить у будуарі перед вікном і вишиває. Епітет “belle”, який вживається перед жіночими іменами героїнь французьких балад, стає постійним епітетом шотландських героїнь. Французький прикметник “belle” переходить у англійський “fair” (прекрасний). Це доводить французьке походження скандинавських і шотландських балад [16; 183-184].

Якщо порівнювати англійську та шотландську баладу, то слід підкреслити, що шотландські балади просякнуті містичною атмосферою. Мотив надприродного виражається у метаморфозах, наявності магічних інструментів та з'яв демонів, привидів, духів. Для англійської ж балади притаманні приземленість, доброзичливість та добродушність, легкий та добрий гумор без драматизму і напруги. Цикл про Робін Гуда є типовим прикладом англійського баладного стилю, який і відображає характер середнього англійця [17; 44].

Балада користувалася найбільшою популярністю в Європі у період пізнього Середньовіччя. Поряд із романсом та фабльо вона представляє світську літературу Середньовіччя.

На думку професора Ентвістла британська балада починає формуватися у 12 ст. [16; 154]. Микола Дмитренко вважає, що зародження жанру української народної балади відбувалося задовго до 14 ст. Щодо генези народної балади українські та британські вчені (Г. Нудьга, В. Ентвістл, В. Кер) мають спільну думку: Франція (Прованс) – 12-13 ст., Данія – 12 ст., Англія, Шотландія – 13-14 ст., слов'яни – 14 ст. Якщо найпродуктивнішим періодом творення балад в Україні став час від 14 до 17 ст. [5; 140-141], то розквіт англо-шотландської балади припадає на 14-15 ст.

На сьогоднішній день існує чимало визначень жанру балади. Одні з них доповнюють і конкретизують, а інші можуть заперечувати одна одну [5; 141]. Думку Миколи Дмитренка підтримує американський дослідник Чемберс. Він висловлює жаль із приводу того, що недавні історики літератури не були обережними та вільно користувалися терміном щодо позначення різноманітних середньовічних епічних та ліричних жанрів, а не обмежили значення терміну «балада» до поем «Чайлда». Жодна оповідна поема п'ятнадцятого століття не називається баладою у тогочасних документах. Таке вільне вживання терміну привнесло багато плутанини в історію літератури [16; 137-154]. Якщо сучасні англійські вчені оперують чітким терміном балада, то в зібраннях та наукових розвідках українських вчених зустрічаємо «співанки», «ліричні пісні», «пісні-

балади». Проте з часом спостерігається тенденція до більш чіткого формулювання та усвідомлення як жанру народної, так і літературної балади. Через синкретичність баладного жанру (поєднання ліричних, епічних та драматичних елементів) на початках було важко виокремити баладу серед масиву лірики, тому багато розвідок присвячувалися не характеристиці поетикальних особливостей власне балади, а розмежуванню жанрових ознак балади від романсів, дум, пісень, поем, віршованих оповідань і т.п.

На думку російського дослідника Н. Кравцова, терміном «балада» у слов'янських народів позначають твори іншого типу, ніж романські і германські пісні [6; 189]. Звичайно, що формальні характеристики баладного мистецтва різних народів не є ідентичними.

Уперше назву «балада» вжив провансальський трубадур Пон де Шаптей (1180-1228), маючи на увазі любовну пісню до танцю. В англійській літературі термін «балада» набуває того значення, яке збереглося і до наших днів, у другій половині 18 ст. [9; 117]. У європейській науці термін «балада» застосовують для позначення окремого жанру епічних гостросюжетних пісень після 1765р. [2; 58], в українській науковій традиції – починаючи з першої половини XIX ст. В Україні першими цей термін увели у науковий апарат М. Максимович, М. Маркевич та М. Костомаров [5; 140-141].

До найперших зразків цього жанру відносять британську релігійну баладу «Іуда» та українську «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?». «Іуда» хронологічно відкриває збірку Чайлда та походить із рукопису кінця 13 ст. [16; 151]. У 16 ст. Ян Благослав уперше подав у чеській граматиці «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» [5; 141]. До речі, у галузі досліджень українських балад саме ця балада стала об'єктом першої наукової розвідки Олександра Потебні. Його праця «Малоросійська народна пісня за списком XVI ст» вийшла у світ у 1876 р. у Харкові.

Починаючи із другої половини 19 ст. в Україні розгортається систематична робота по збиранню та публікації фольклору, в Британії – із 18 ст., яка триває і до

сьогодні. Численні збірки українських та британських народних пісень постали із романтичного захоплення народною поезією. У поромантичний період зникло ідеалізування народної поезії, її збирання та дослідження почали провадитися на академічному рівні [13; 518].

До перших «мисливців» за народними баладами належить перший ректор Київського університету Михайло Максимович (Малороссийские песни, 1827), Амвросій Метлинський (псевдонім Могила) (Народные южнорусские песни, 1854). Яків Головацький (Народные песни Галицкой и Угорской Руси, 1878), Олександр Потебня (Пояснення малоросійських і споріднених народних пісень у двох томах. Перший том виданий у 1883 р., другий – у 1887 р.). У Британії балади записували з вуст у двох гористих та ізольованих регіонах Шотландії: на прикордонних землях південної Шотландії та в графстві Абердін на північному сході. Середньовічні за походженням, британські балади збережені відносно сучасною англійською та шотландською мовами [18; 9]. Видання Аллана Рамсея («Збірка вибраних англійських і шотландських пісень», 1724-1727) Томаса Персі («Реліквії стародавньої англійської поезії», 1765), Роберта Бернса («Шотландський музичний музеум» за редакцією Дж. Джонсона, 1787, 1803), Вальтера Скотта («Поезія менестрелів із шотландського кордону», 1802-1803) мали великий вплив на інших збирачів фольклору. Персі порятував старий манускрипт саме тоді, коли прислуга виривала з нього один за одним листки, щоб розвести вогонь. Проте опрацювання матеріалу першими колекціонерами британських балад не відповідає сучасним вимогам дотримання вірності першоджерелу. Будучи швидше аматорами поезії, а не точними вченими, вони дозволяли собі першими завершувати фрагментарні уривки, виправляли те, що здавалося незрозумілим, спотворюючи таким чином оригінальні балади, а також включали до збірок власні вірші та поезії своїх друзів. Скажімо Персі вважав, що прогалини можна заповнювати «в тій манері, як старі розбиті фрагменти античних статуй відновлювали сучасні майстри». У подальшому такі перекручення заслужено отримали гостру критику від науковців [16; 141-144].

У 19 ст. Іван Франко активно заохочував усіх українських майстрів слова не лише до перекладів рідною мовою шедеврів світової літератури, а й до збирання народних скарбів. На цей заклик відгукнулися практично усі митці. Записи балад та інших фольклорних пісень здійснювали Опанас та Марія Марковичі у 1854 р. у селі Качанівка на Чернігівщині, Леся Українка та її сестра Ольга Кривинюк та інші.

Цей жанр продовжує побутувати в усній формі як на Україні, так і у Британії. Народна балада процвітає на Фарерських островах (на північ від Великобританії) та Шотландії [17; 44-45]. Сучасна українська народна балада представляє різні регіони України: Верховину, Закарпаття, Донеччину, закордон. Протягом 1937-1989 років Юрій Бойчук збирав балади у семи гірських регіонах Закарпаття і у 1992 р. видав збірку співанок-балад. Результатом багатолітньої збирацької діяльності П. Лінтура став збірник «Народні балади Закарпаття». До нього увійшли записи, зроблені у 1939-1965 роках і раніше ніде не опубліковані. Записи студентів Донецького національного університету (починаючи із 1965 р.) та записи, здійснені за останні десять років у лабораторії при кафедрі української літератури і фольклористики свідчать про активне побутування української народної балади на терені Донеччини [1]. Румунський фольклорист українського походження Віргілій Ріцко у 70-90-х роках 20 ст. збирав серед українців Добруджі пісенний фольклор (серед нього понад 90 балад) та видав дві збірки у Бухаресті: «Ой Дунаю, Дунаю» (1980) та «Їхав козак за Дунай» (2005).

Доходимо висновку, що жанр народної балади був популярним серед усіх верств населення не лише у період Середньовіччя, у час пробудження національної свідомості та збереження народних скарбів, а згодом і творчого опрацювання жанру поетами-романтиками і введенням у літературу поетикальних засобів балади, а й залишається і до тепер об'єктом наукового вивчення, збирання, видання і створювання в Україні та Великобританії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабич Н.М. Місце української народної балади у фольклорній традиції Донеччини (порівняльний аспект) / Н.М. Бабич. – Донецьк: ДонНУ, 2000. – 100 с.
2. Балада // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – С. 57—58.
3. Гайдай М. М. Етичні й естетичні принципи у слов'янській народній баладі. Доповідь на VIII Міжнародному з'їзді славістів (Загреб – Любляна, вересень 1978 р.) – К.: Наукова думка, 1978. – 20 с.
4. Гайдай М. М. Особливості розвитку слов'янської балади як жанру / М. М. Гайдай // Народна творчість та етнографія. — 1983. — № 3. — С. 16—25.
5. Дмитренко М. Балада / М. Дмитренко // Дмитренко Микола: Українська фольклористика: історія, теорія, практика. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 2001. – С. 140—147.
6. Кравцов Н. И. Баллады / Н. И. Кравцов // Славянский фольклор. – М.: Изд-во Московского унив-а, 1976. – С. 189—197.
7. Леснікова Ганна. Регіональні особливості балад українців румунської Добруджі / Г. Лэсныкова // Народна творчість та етнографія. — 2008. — № 6. — С. 111 — 114.
8. Лінтур П.В. Народні балади Закарпаття / П.В. Лінтур; [запис та впорядкування текстів, вступна стаття і примітки П.В. Лінтура]. – Львів, 1956. – 252 с.
9. Нудьга Г. А. Балада / Г. А. Нудьга // Українська Літературна Енциклопедія : в 5 т. / [Редкол.: І.О. Дзеверін та ін.]. – К.: Голов. ред. УРЕ ім.. М.П. Бажана – Т. 1. – 1988. – С. 117.
10. Путилов Б. Н. Исторические корни и генезис славянских баллад об инцесте / Б. Н. Путилов. – Москва: Наука, 1964. – 10 с. – (VII международный конгресс антропологических и этнографических наук).
11. Путилов Б. Н. Славянская историческая баллада / Б. Н. Путилов. – Москва-Ленинград: Наука, 1965. – 176 с.

- 12.Співанки-балади Верховини: [збірник народної творчості] / [запис текстів і упорядкування: Ю.І. Бойчук]. – Ужгород: Товариство книголюбів України. Закарпатська обласна організація, 1992. – 75 с.
- 13.Чижевський Д. І. Історія української літератури / Д. І. Чижевський. — К.: Видавничий центр „Академія”, 2003. — 568 с. (Альма-матер)
- 14.Шумада Н. С. Сучасна пісенність слов'янських народів / Н. С. Шумада. – К.: Наукова думка, 1981. – 264 с.
- 15.Ballad // The New Encyclopedia Britannica. – Chicago, 1993. – V. 23. – pp. 107-110.
- 16.Chambers, E.K. Popular Narrative Poetry and the Ballad // Mallory and Fifteenth-Century Drama, Lyrics, and Ballads. – Clarendon Press. Oxford. 1990. – pp. 122-184.
- 17.English Poetry from Chaucer to Skelton // A Critical History of English Poetry by Herbert J.C. Grierson and J.C.Smith. – Humanities Press: New Jersey, Athlone Press: London, 1983. – pp. 42-47.
- 18.Kirkpatrick D.L. Ballads // Kirkpatrick D.L. Reference Guide to English Literature. Second Edition. – V. 1. – 1949. – P. 9-10.
- 19.McNeill Fiona. Ballads // The Oxford Encyclopedia of British Literature / Editor in Chief David Scott Kastan. – Volume 1. – Oxford University Press, 2006. – P. 114-118.